

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

БУРАК ВІРА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 81`1: 81`22/81`37: 81`42[811.161.2+811.162.1+811.111]

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СТЕРЕОТИПІВ РОДИННОЇ СПОРІДНЕНОСТІ
В УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА БРИТАНСЬКІЙ
РЕАЛІСТИЧНІЙ ПРОЗІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 10.02.15 – загальне мовознавство

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі загального мовознавства Львівського національного університету Імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук
Гонтарук Лариса Володимирівна,
Львівський національний університет
Імені Івана Франка
доцент кафедри загального мовознавства

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Тищенко Олег Володимирович,
Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності,
завідувач кафедри іноземних мов
та перекладознавства

кандидат філологічних наук, доцент
Ситенко Ольга Олександрівна,
Донецький національний університет
Імені Василя Стуса,
доцент кафедри англійської філології

Захист відбудеться «06» листопада 2019 року о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.23 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, філологічний факультет, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано «4» жовтня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

У. Б. Добосевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Лінгвістичне вивчення стереотипів розпочалося паралельно із виникненням теорії прототипів у 50-х – 70-х роках минулого століття. Обидва підходи стали альтернативою класичній теорії категоризації (Арістотель), референції (Г. Фреге, Р. Карнап, Б. Рассел), та мовного значення (Ф. де Соссюр, Й. Трір, Л. Вайсгербер). Однак, ще деякий час внаслідок зміни науково-дослідницьких програм (із мовоцентричної на антропоцентричну) етнолінгвістичні дослідження стереотипів здійснювалися лише на матеріалі етнографічних та фольклорних текстів із застосуванням «старої» методології. Зокрема, застосовувалася статична модель мовного знака, запропонована Ф. де Соссюром, де референцію здійснюють лише ті знаки, що виконують номінативну функцію (лексеми і фразеологізми, значення яких ототожнювали). Тож вважалося, що стереотипи неодмінно виражені у мові: позначені номінативними одиницями. У слов'янській етнолінгвістиці пророблено грандіозну роботу з каталогізації та реєстрації стереотипів, закріплених на лексико-семантичному рівні мови.

Дослідження стійких колективних уявлень про світ базуються на статичній моделі стереотипа: те, що закріплено мовно, закріплено й суспільно. Однак, ментальна конструкція не може бути статичною, адже динамічність психіки зумовлює нестабільність системи координат «Людина – Світ». Тому статична модель стереотипа не відображає всієї природи модельованого явища. Статично можливо описати структуру моделі, та стан її мовного вираження на певному синхронному зрізі. Проте, не всі засоби вербалізації стереотипа буде зареєстровано та каталогізовано, а ті, що вдається виокремити (бо вони закріплені системно), залишаються функціонально недиференційованими. Функційний підхід до вивчення порушеної проблематики зумовив зміни в тлумаченні того, що вважати номінативною одиницею, яке семіотичне призначення виконують відмінні номени стереотипів.

Комунікативний напрям етнолінгвістики знаходиться в процесі становлення. У зв'язку з цим методологія дослідження етнічної свідомості на матеріалі креативних текстів ще остаточно не сформувалася, тож немає єдиного методу для ідентифікації стереотипів у художньому тексті. Під новим кутом зору відкривається перспектива дослідження стереотипів у динаміці як механізмів пізнавального процесу етносу, невід'ємної частини етнічної комунікації.

Актуальність теми зумовлена необхідністю розвитку етнолінгвістичної теорії у межах когнітивно-комунікативного підходу, а також – застосуванням цього підходу до вивчення центрального лінгвокультурного феномену – стереотипа. Робота виконана згідно з постулатами синергетичної теорії мови, що на початку XXI століття набуває статусу нової парадигми лінгвістичних досліджень. Аналіз мовного матеріалу в зіставному аспекті дозволив уперше здійснити функціональну диференціацію номінативних засобів вербалізації стереотипів.

Проблематика дослідження охоплює особливості функціонування мовної системи в умовах художньої комунікації. Основну увагу зосереджено на когнітивних аспектах реалізації мови у мовленні. Враховано перелічені

А. Кіклевічем аспекти мовного знака (форму, сигніфікативне значення, референційне значення, структуру, контекст) і розглянуто їх цілісно.

Виявлено вплив процесів стереотипізації і категоризації на прояви динаміки у номінативних системах української, польської та англійської мов другої половини ХІХ століття. Встановлено, що процеси стереотипізації та концептуалізації зумовлюють елементи повторюваності у мовленнєвій діяльності українських, польських і британських письменників досліджуваної епохи. Автори залучених до аналізу текстів незалежно один від одного здійснювали вербалізацію родинних стереотипів однаковими або семантично подібними мовними засобами. Також спостерігаємо повторюваність центральних тем і сюжетних ліній, які експлікують уявлення про родинну спорідненість у проаналізованих джерелах.

Основну увагу зосереджено на вивченні комунікативного смислу, який транслують номінативні форми вербалізаторів стереотипів. У дослідженні відмовляємося від традиційної лінійної інтерпретації тексту, яка базується на послідовному аналізі номінативних знаків і їх синтагматичних зв'язків. Натомість здійснюємо комунікативно зорієнтовану реконструкцію колективного досвіду українців, поляків та британців про родинну спорідненість другої половини ХІХ століття.

Мета дисертації – здійснити функціональну диференціацію номінативних засобів вербалізації стереотипів РОДИННОЇ СПОРІДНЕНОСТІ в порівнюваних художніх текстах; експлікувати інформацію про це явище, її осмислення та комунікативну реалізацію в українській, польській і британській реалістичній прозі другої половини ХІХ століття.

Поставлена мета зумовила потребу виконання таких **завдань**:

- 1) синтезувати теоретико-методологічні засади вивчення стереотипів у лінгвістиці;
- 2) застосувати функційний підхід для дослідження стереотипів у художній комунікації;
- 3) здійснити комплексне дослідження синкретичної природи стереотипа:
 - а) встановити критерії виокремлення стереотипів у художніх текстах;
 - б) здійснити аналіз засобів вербалізації родинних стереотипів за ступенем закріпленості і їхньою цінністю в обміні інформацією;
 - в) здійснити порівняльний аналіз функціонування родинних стереотипів у мега-, макро- та мікроконтекстах української, польської і британської реалістичної прози.

Об'єктом дослідження є родинні стереотипи в українській, польській і британській художній комунікації з огляду на особливості функціонування та вербалізації.

Предметом дослідження є функціональна диференціація номінативних засобів вербалізації стереотипів РОДИННОЇ СПОРІДНЕНОСТІ в порівнюваних художніх дискурсах; експлікація інформації про це явище, її осмислення та комунікативну реалізацію в українській, польській і британській реалістичній прозі другої половини ХІХ століття.

Матеріалом дослідження стали комунікативні контексти, об'єднані темою **РОДИННА СПОРІДНЕНІСТЬ**, виокремлені з української, польської та британської реалістичної прози другої половини XIX століття. Зібрано 3064 текстових фрагменти, з них 903 – українських, 1037 – польських і 1124 – британських, загальним обсягом 337 519 слововживань. Вибірку здійснено із джерел, загальний обсяг яких становить 2 252 172 слововживання. Елементи частотного аналізу застосовуємо для інтерпретації мовних фактів у межах однієї мовної системи.

Теоретичні положення ілюструємо на прикладі стереотипів про родинну спорідненість в українській, польській і британській лінгвокультурах другої половини XIX століття, позаяк, найбільше стереотипізації піддаються соціокультурні явища.

До аналізу залучено лише прецедентні тексти реалістичної прози. Реалістичне відображення явищ та подій у прозі цього періоду найбільш релевантне для аналізу в етнолінгвістичному аспекті. Це зумовлено тим, що реалістичний стиль є детермінантою максимально об'єктивного відображення інформації в художньому тексті. У реалістичній прозі домінує представлення колективного досвіду, а не індивідуального авторського світобачення, тож цей матеріал найбільш адекватний для дослідження стереотипів. Також важливо, що більшість родинних стереотипів пов'язані, власне, із традиційними родинними стосунками, які проіснували до початку XX століття. Саме через це матеріалом дослідження стали тексти другої половини XIX століття. Це останній період модерної епохи перед великими суспільними змінами, які відбулися внаслідок Першої та Другої світових воєн.

Дослідження базується на функційній **методології** (В. Джеймс, Ф. Шіллер, Л. Виготський, М. Бахтін).

Методологічною базою дослідження стала концепція семантизації та десемантизації як діяльності (започаткована і розвинена у працях В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Ф. Фортунатова, О. Шахматова, І. Бодуена де Куртене, Є. Поліванова, Л. Виготського, Л. Щерби, О. Лурії та ін.), яка базується на загальній філософсько-психологічній теорії діяльності (Л. Рубінштейн, А. Леонтьєв, П. Гальперін) і загальній теорії комунікації (Т. ван Дейк, Дж. Остін, Дж. Серль, Ф. Бацевич, Ю. Степанов, Р. Будагов, Л. Виготський та ін.), а також – концепція професійної мовної особистості (Г. Патнем, Ю. Караулов, Е. Голованова), теорія ізоморфізму мови і культури (Є. Бартмінський, М. Толстой), що витокami сягає ідей Тартусько-московської семіотичної школи (Ю. Лотман, В. Топоров, Б. Гаспаров та ін.), теорія стереотипа в розумінні Люблінської школи етнолінгвістики (Є. Бартмінський, Р. Токарський, Г. Кардела, Я. Анусєвіч, Я. Адамовський, С. Небжеговська-Бартмінська, А. Пайдзінська та ін.), теорія дифузійності семантики і прагматики (А. Кіклєвіч), концепція неоднакової арбітральності різноструктурних мовних знаків (Я. Анусєвіч), концепція міжрівневої деривації (О. Кубрякова), теорія номінативного аспекту комунікативної діяльності (О. Кубрякова) та комунікативного аспекту номінативної діяльності (Й. Стернін), а також – концепція відкритої семантичної структури мовного знака (Р. Токарський, Є. Бартмінський), і теорія внутрішньої мотивації семантичних ознак у семантичній структурі номена

(Р. Токарський), концепція дискурсу як медіального епістемологічного простору (Т. ван Дейка).

Методи дослідження, які забезпечують функційний підхід до аналізу засобів вербалізації стереотипів у проаналізованих художніх текстах: **загальнонаукові методи** – індукція, дедукція, аналіз, синтез, класифікація; **власне лінгвістичні методи** – *структурний* (для вивчення засобів вербалізації стереотипів як цілісної системи, що складається із більш чи менш мовно закріплених елементів і зв'язків між ними), зокрема *дистрибутивний аналіз* (для виокремлення цілісних контекстів текстових реалізацій засобів вербалізації родинних стереотипів; для визначення меж структурно складних номінативних вербалізаторів стереотипів), *трансформаційний аналіз* (для визначення результатів міжрівневої деривації як основного механізму номінації стереотипів у художніх текстах), *компонентний аналіз* (для конструювання семантичних структур вербалізаторів стереотипів за наборами їх семантичних компонентів, актуалізованих у текстах); також для виявлення формально-структурних особливостей вербалізації родинних стереотипів у досліджуваних текстах застосовується, *морфемний, словотвірний, синтаксичний аналізи*, для експлікації семантики вербалізованих стереотипів застосовується *етимологічний аналіз, аналіз семантичного поля та дефініційний аналіз*, а саме: *методика відкритої когнітивної дефініції*; для здійснення функціональної диференціації засобів вербалізації виокремлених стереотипів застосовується *методика мовного моделювання*, яка включає *прийом семантичного промінювання*, що забезпечує встановлення семантичного диференціалу вербалізаторів стереотипів, також для виявлення прагматичних детермінант засобів вербалізації родинних стереотипів у проаналізованих художніх текстах вдаємося до аналізу категорій точки зору (далі ТЗ), оцінки, прогнозованого перлокутивного ефекту; *дискурс-аналіз* (для виявлення колективно об'єктивованого досвіду мовної спільноти поряд із суб'єктивним досвідом письменника), зокрема для ідентифікації мовних знаків у художніх текстах, які здійснюють референцію до стереотипів, застосовується *аналіз суміжних пар* – типових вербальних послідовностей, що вказують на семантичну стереотипізацію вербалізованої інформації; *контент-аналіз* (для встановлення за частотними характеристиками індексу комунікативної релевантності стереотипів у кореляції до ступеня конвенційності, структурної складності й арбітральності форми та значення їх вербалізаторів); *інтент-аналіз* (для визначення меж компетенції лінгвістичного вивчення стереотипів на матеріалі художніх текстів: встановлення достовірного співвідношення отриманих знань про реальний світ, етнічну концептосферу, художню комунікацію порівнюваних лінгвокультур досліджуваної епохи).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика дисертації відповідає науковій темі кафедри загального мовознавства філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Соціокомунікативні та когнітивні аспекти організації різномовних дискурсів» (номер державної реєстрації 0116U001697). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 47/3 від 28 березня 2018 року).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на матеріалі української, польської та британської реалістичної прози другої половини XIX століття *вперше:*

- розкрито функційний аспект механізму стереотипізації у взаємозв'язку з процесами концептуалізації, категоризації та вербалізації колективного досвіду;
- встановлено семіотичні критерії виокремлення стереотипів у художніх текстах;

- здійснено функційну диференціацію номінативних засобів вербалізації стереотипів на матеріалі художніх текстів;

подальшого розвитку набули:

- *ідея ядро-периферійної моделі колективного досвіду з прототипом у центрі та стереотипами різної сили навколо;*

- *теорія ізоморфізму мови і культури* через висвітлення кореляцій між когнітивною та комунікативною семіотичними системами, які детермінують форму і значення вербалізатора стереотипа, щоб знак міг транслювати актуальну культурно зумовлену інформацію;

- *закон економії мовних зусиль* через розрізнення функцій різноструктурних номінативних одиниць: чим важливіша для обміну інформація, тим коротша форма її номінативного вербалізатора;

- *концепція арбітральності мовного знака* через розвиток ідеї Я. Ануєвіча про *параметр сили арбітральності* мовного знака: встановлено, що зі збільшенням структурної складності форми мовного знака, слабшає його арбітральність, тобто слабшає зв'язок між його формою і значенням. На матеріалі проаналізованих текстів зафіксовано, що типовим є семіотичний процес *збільшення сили арбітральності* вербалізатора стереотипа, коли структурно складні одиниці втрачають комунікативну функцію, зменшуються у формі, набуваючи при цьому власне номінативної функції. Однак зафіксовано також зворотній процес, коли внаслідок десемантизації інформація, закріплена номінативною одиницею, втрачає свою комунікативну релевантність і конвенційність, тоді форма вербалізатора збільшується, починає реалізувати комунікативну функцію;

- *теорія дифузійності семантики і прагматики* через поглиблення знань про номінативний аспект комунікативної діяльності та комунікативний аспект номінативної діяльності;

удосконалено:

- *методику відкритої когнітивної дефініції* через:

- 1) *врегулювання співвідношення номінативної та комунікативної функцій засобів вербалізації стереотипів (номінативні вербалізатори стереотипів, комунікативні вербалізатори стереотипів);*
- 2) *урахування особливостей вербалізаторів стереотипів різної структурної складності (непохідне слово, дериват, фразеологізм, семантино зв'язане словосполучення; паремія; семантично зв'язане речення);*

Наукова новизна отриманих результатів представлена у таких **положеннях, що виносяться на захист:**

1. Стереотип – це специфічна форма конвенційного поняття, що утворюється синтагматично з існуючих понять у стабілізованих контекстах лінгвокогнітивної діяльності. Сформовані стереотипи закріплюються номінативними одиницями різної структурної складності.
2. Скалярна модель номінативних засобів вербалізації стереотипів дозволила описати семіотичні параметри різних номінативних форм стереотипів, що дало змогу здійснити їх функціональну диференціацію і за видом вербалізатора розрізняти сильніші та слабші стереотипи. Сила стереотипа визначається за такими параметрами його вербалізатора як: 1) структурна складність форми; 2) щільність семантики; 3) ширина області референції; 4) ступінь інтенціональності семантики.
3. Межа вербалізації колективного досвіду в реалістичній прозі – це найслабші стереотипи, що за змістом є комунікативними імплікатурами з одним варіантом інтерпретації, а за формою – семантично зв'язаними реченнями. Доповнено та конкретизовано класифікацію фаз вербалізації стереотипів Є. Бартмінського через додавання четвертої фази – консервації значення і форми, яка реалізується засобами лексичної номінації: непохідні слова закріплюють найсильніші стереотипи, і, функціонуючи в контекстах, породжують похідні стереотипи.
4. Особливістю процесу вербалізації стереотипів є перехід комунікативних одиниць до розряду номінативних. Зміцнення стереотипа супроводжується спрощенням форми та ускладненням семантики його вербалізатора. Слабшання стереотипа тягне за собою ускладнення форми вербалізатора, але спрощення його семантичної структури.
5. Компоненти поняттєвої та семантичної структури стереотипа також відрізняються за структурною складністю і ступенями абстрактності. До цього вважалося, що всі компоненти семантичної структури однорідні, їх не співвідносили з різними формами мислення. Проте, колективний досвід є більш абстрактним, ніж індивідуальний досвід окремої людини. Узагальнення досвіду в процесі пізнання поступове, що й відображають семантичні компоненти, які здійснюють референцію до різних за ступенями абстрактності ментальних форм: ознак, суджень, умовиводів. Найбільше узагальнення і висновок щодо результатів пізнання (бінарна оцінка) стереотипа пов'язана із такою формою мислення як умовивід, тож сила стереотипа зумовлена кількістю умовиводів, які стали реакцією на стимули об'єкта спостереження.
6. Аргументовано доцільність залучення художніх текстів як матеріалу етнолінгвістичних досліджень. До критеріїв аналізу вербалізації колективного досвіду лінгвокультури на матеріалі оказіонального мовлення авторів реалістичної прози належать: ступінь конвенційності комунікативних смислів актуалізованих знаків; експлікація категорії авторської та колективної ТЗ; стійка референція до практичного колективного досвіду; детермінанти стилю і жанру тексту.

Практичне значення дослідження. Отримані висновки та сформульовані у дисертації положення можна використати у курсах лекцій і практичних занять із загального мовознавства (для вивчення питань *зовнішньої лінгвістики* «функційна семантика», «лінгвосеміотика художнього тексту», «комунікативна етнолінгвістика»; *внутрішньої лінгвістики* «теорія номінації», «теорія дериватології»; *лінгвістичної компаративістики* «основи зіставного та порівняльного мовознавства», «методи компаративного дослідження лінгвокультур», *спецкурсах* із лінгвістичної прагматики, соціолінгвістики, лінгвістики тексту. Отримані результати дослідження можуть увійти до нових посібників, лексикографічних джерел різних типів (тлумачних, перекладних, частотних).

Особистий внесок здобувача. Усі результати та висновки дослідження дисертант одержала самостійно. Наукових праць, написаних у співавторстві, немає.

Апробація результатів дослідження. Сформульовані у дисертації положення та отримані висновки було обговорено на науково-методичних семінарах кафедри загального мовознавства, філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (2016 – 2018). Висновки дисертації апробовано на конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Львів-Lublin, 2016), XXIV Міжнародному славістичному колоквиумі, присвяченому пам'яті слов'янських першопросвітників святих Кирила і Мефодія (Львів, 2016), XII Всеукраїнському соціолінгвістичному семінарі «Мова, політика, суспільна думка, пропаганда, ідентичність, національна безпека» (Львів, 15 грудня 2016), XI Міжнародній науково-практичній конференції «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кропивницький, 2017), XV Всеукраїнській науковій конференції молодих філологів «VIVAT ACADEMIA» (Львів, 2017), XXV Міжнародному славістичному колоквиумі (Львів, 2017), III Всеукраїнській науковій конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Мовний простір слов'янського світу» (Київ, 2017), Всепольській науковій конференції «Стереотипи вчора та сьогодні» (Люблін, 2017).

Публікації. Теоретичні та практичні результати досліджуваної проблематики висвітлено у 7 публікаціях, з яких 3 статті вийшли у фахових виданнях України, 3 – у міжнародних збірниках наукових праць, 1 в науковому збірнику.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел (зокрема спеціальної літератури – 203 позиції, та джерельної бази 27 найменувань). У тексті дисертації є 9 рисунків і 12 таблиць. Повний обсяг роботи – 273 сторінки, із них 187 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір і актуальність теми дослідження, сформульовано мету й завдання, об'єкт, предмет і наукову новизну дисертації, зазначено матеріал та описано методи дослідження, розкрито теоретичне та практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію основних положень дослідження, окреслено структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ «Розвиток поглядів на метамову дослідження вербалізації стереотипів в етнолінгвістиці» присвячено висвітленню теоретичних аспектів аналізу стереотипів у суміжних галузях наук про людину, також розкрито еволюцію поглядів на лінгвістичну природу стереотипа і методологію дослідження цього феномену в етнолінгвістиці.

Підрозділ 1.1. «Еволюція поняття стереотип в етнолінгвістичній перспективі» розкриває перебіг наукового вивчення проблематики явища стереотипізації (І. Павловим, В. Ліппманом, С. Гаякавою, Г. Патнемом, у Люблінській школі етнолінгвістики). З'ясовано, що функціонування стереотипів зумовлене здатністю людини оперувати семіотичними системами, особливо мовною. Типові емпіричні алгоритми пов'язані із бінарною оцінкою «погано / добре», тому стереотипи мають перформативний характер. Для обміну інформацією у вербальній комунікації більш важливі типові, а не категорійні ознаки об'єкта, і вони у поняттєвій структурі стереотипа мають статус різної центральності.

Підрозділ 1.2. «Стереотип у процесі функціонування колективного досвіду» розкриває спектр дискусійних питань сучасного мовознавства про взаємодію систем мови, колективного мислення та етнічної комунікації у безперервному процесі семіозису. Семіотична природа стереотипізації базується на здатності людського мозку вловлювати повторювані ознаки у середовищі пізнання, тож цей процес запускається після концептуалізації (виокремлення одиничних ознак об'єкта пізнання) і сприяє узагальненню отриманого досвіду під час категоризації. Обґрунтовано позицію, що стереотипізації зазнають усі об'єкти пізнання. Тож сформовані конвенційні поняття, підведені під певну категорію досвіду через акт номінації є стереотипами. За гносеологічним статусом стереотип – це специфічна форма конвенційного поняття. Він утворюється синтагматично у повторюваних контекстах. Наприклад, поняття 'жінка старшого віку' у поєднанні з поняттям 'базар' в українській лінгвокультурі другої половини ХІХ століття вже мало стійкі зв'язки із поняттями 'крик' і 'сварки'. Стереотип 'базарна баба' остаточно сформувався після представлення його І. Н.-Левицьким. Тому становлення стереотипа (зміцнення асоціативних зв'язків між типовими ознаками об'єкта спостереження із певної ТЗ у конкретній ситуації) супроводжується вербалізацією його змісту в мовленні через комунікативні смисли. Якщо контекст стабілізується (утворюються стійкі асоціативні зв'язки), то відбувається акт категоризації та номінації. Кожен з об'єктів пізнання перебуває у фокусі уваги суспільства різний час, тож зазнає різної міри впливу стереотипізації. Тому стереотип – це динамічна ментальна конструкція, яка може зміцнюватися і слабшати, тож розрізняємо сильніші та слабші стереотипи.

Бінарна оцінка стереотипа пов'язана із такою формою мислення як умовивід, тож сила стереотипа залежить від кількості умовиводів, які стали реакцією на стимули об'єкта спостереження. Наприклад, стереотипи, вербалізовані лексемами *вдова / wdowa / widow* породжують на 1/3 більше умовиводів при інтерпретації художніх текстів, ніж стереотипи, закріплені словами *баба / babka / grandmother*.

Підрозділ 1.3. «Вербалізація стереотипа: мовне значення і комунікативний смисл» розкриває особливості вербалізації стереотипів різної сили.

Стереотип формується у мовленнєвій діяльності етноспільноти шляхом застигання комунікативних смислів у типових повторюваних контекстах (застиглий комунікативний смисл ‘нерідна матір погано ставиться до нерідної дочки’ спровокував подібну словотвірну модель слів *мачуха* та *свекруха*, де формант експліцитно виражає негативну конотацію. Сформований стереотип закріплюється номінативною одиницею, яка за семіотичними критеріями відповідає ступеням конвенційності та комунікативної релевантності цього фрагменту колективного досвіду: за мовною формою вербалізаторів розрізняємо силу стереотипів. Найсильніші стереотипи закріплено простими словами шляхом прямої лексичної номінації. Застигли похідні форми непрямой номінації вербалізують слабші стереотипи (подаємо у порядку спадання): деривати, фразеологізми, семантично зв’язані словосполучення, паремії та семантично зв’язані речення.

Семантичні компоненти номінативного вербалізатора стереотипа здійснюють референцію до поняттєвої складової стереотипа різної структурної складності й абстрактності (ознак, суджень, умовиводів). Семантичні компоненти також відрізняються за ступенями «об’єктивності – суб’єктивності». Тому у ядерно-периферійній структурі значення семантичні компоненти можуть належати до трьох сфер: десигнації, системних конотацій, текстових конотацій (див. Таблиця 1).

Таблиця 1

Функціональна диференціація компонентів значення номінативного вербалізатора стереотипа

Мисленнєві референти семантичних компонентів	Семантичні компоненти		
	Наближеність семантичного компонента до семантичного ядра		
	<i>Десигнація</i>	<i>Системні конотації</i>	<i>Текстові конотації</i>
<i>Ознака</i>	Найменші за обсягом, найбільш конкретні семантичні компоненти, що виокремлено максимально об’єктивно.	Найменші за обсягом, найбільш конкретні семантичні компоненти, що виокремлено частково об’єктивно, частково суб’єктивно.	Найменші за обсягом, найбільш конкретні семантичні компоненти, що виокремлено максимально суб’єктивно.
<i>Судження</i>	Семантичні компоненти більшого обсягу та абстрактності, що виокремлені максимально об’єктивно.	Семантичні компоненти більшого обсягу та абстрактності, що виокремлені частково об’єктивно, частково суб’єктивно.	Семантичні компоненти більшого обсягу та абстрактності, що виокремлені максимально суб’єктивно.
<i>Умовивід</i>	Семантичні компоненти найбільшого обсягу та абстрактності, що виокремлені максимально об’єктивно.	Семантичні компоненти найбільшого обсягу та абстрактності, що виокремлені частково об’єктивно, частково суб’єктивно.	Семантичні компоненти найбільшого обсягу та абстрактності, що виокремлені максимально суб’єктивно.

Два основних підходи до аналізу засобів вербалізації стереотипа (статичний і динамічний) дозволили методологічно розрізнити *культурне профілювання* стереотипа як конотаційного абстракту, що вербалізується номінативними одиницями різної структурної та семантичної складності, і *текстове профілювання* конкретних реалізацій стереотипів через конотаційні стежки, вербалізовані у мікро-, макро- та мегаконтекстах порівнюваних художніх текстів другої пол. XIX ст.

Другий розділ «Засади дослідження вербалізації стереотипів у художньому тексті» присвячено проблемам етнолінгвістичного вивчення стереотипів на матеріалі художніх текстів реалістичного стилю. Аргументовано доцільність залучення художніх текстів як матеріалу етнолінгвістичних досліджень

У підрозділі 2.1. «Індивідуальний та колективний досвід у художньому тексті: проблема ідентифікації стереотипів» розроблено методологію виокремлення засобів вербалізації стереотипів на матеріалі оказіонального мовлення авторів художніх текстів реалістичного стилю. Встановлено проблеми ідентифікації стереотипів у художньому тексті з огляду на креативність літератури, до яких належать: семіотичний статус і особливість референції художнього тексту з детермінантами стилю та жанрів; критерії розмежування індивідуального та колективного досвіду; прагматичні трансформації стереотипів для реалізації авторської комунікативної мети. Референтом реалістичної прози є найближчий світ із усіх можливих світів, тож семантика актуалізованих у ній знаків максимально конвенційна. Стереотипи виконують функцію вузлових точок інтерпретації художнього тексту, тому постають у ролі когнітивних референтів.

У підрозділі 2.2. «Стереотип як конвенційний референт у художньому тексті» з'ясовано, що важливим критерієм дослідження вербалізації стереотипів у художніх текстах є категорія точки зору (далі ТЗ). Розрізняємо індивідуальну (авторську) та колективну (етнічну) ТЗ, які існують лише стосовно сформованих стереотипів. Відображення автором стереотипа без змін свідчить про те, що його і колективна ТЗ щодо цього фрагменту колективного досвіду збігаються. Авторські трансформації стереотипів здійснюються з метою змінити застарілий колективний досвід і реакції на нього, які, з ТЗ автора, згубно впливають на життя етноспільноти.

У підрозділі 2.3. «Методологія етнолінгвістичного дослідження стереотипів у художньому тексті» на матеріалі текстів реалістичної прози підтверджено, що чим коротша номінативна форма, тим сильніший стереотип (пор. укр. лексема *відданиця*; пол. семантично зв'язані словосполучення *panna / dziewczyna / córka na wydaniu*; англ. *a young lady who is of age* на позначення стереотипа 'дівчина шлюбного віку'). Для українців – це культурно та комунікативно більш важливий досвід, ніж для поляків, і значно більш важливий, ніж для британців.

Функціональна диференціація номінативних вербалізаторів стереотипів простежується також між одиницями подібної семіотичної природи. Семантично зв'язані словосполучення вербалізують слабші стереотипи, бо ще не мають фіксованої форми (напр., *rodzinne zebrania / rodzinne narady / rodzinne namowy*), тоді як фразеологізовані словосполучення – сильніші стереотипи, адже зв'язані як семантично, так і формально (напр., *rodzinne podobieństwo*).

Частотність вживання синонімічних номенів різної структурної складності вказують на процес зміцнення або слабшання вербалізованого стереотипа. Слабшання стереотипа 'особа, що після осиротіння має право на спадок батькового брата, однак не претендує на нього' призвело до застарівання деривата *bratanek* (вживається 1 раз) і зміни вербалізатора на семантично зв'язане речення *rodzonego mego brata syn*, яке вживається порівняно частіше – 4 рази.

Третій розділ «Функційна диференціація номінативних засобів вербалізації стереотипів у реалістичній прозі» присвячено зіставному дослідженню формально-семантичної похідності родинних стереотипів та визначенню семіотичних функцій їх номінативних вербалізаторів. Основна функція, яку виконують відмінні за формально-семантичними характеристиками номінативні

одиниці – диференціація стереотипів за їх культурно відображальним потенціалом і комунікативною релевантністю. Відтак, аналіз виокремлених номінативних одиниць, що здійснюють референцію до стереотипів різної сили, дозволив здійснити ціннісне шкалування вербалізованого колективного досвіду про родинну спорідненість у порівнюваних текстах українців, поляків і британців другої пол. XIX ст. (див. Рисунок 3).

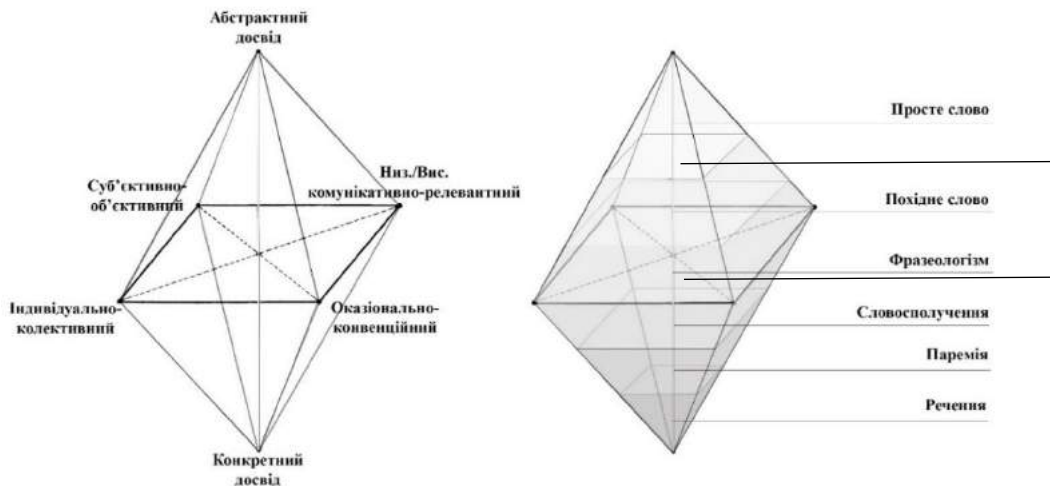

Рис. 1. Скалярна модель номінативних засобів вербалізації стереотипів різної сили

У підрозділі 3.1. «Лінгвосеміотичні критерії розрізнення номінативних засобів вербалізації стереотипів у реалістичній прозі» з'ясовано, що стереотипи становлять вияв метонімії та мають синтагматичну природу. Однокомпонентні номени стереотипів функціонують у контекстах як самостійні одиниці, а також – входять до складу похідних, більш складних номінативних сполук. До вербалізаторів одного конвенційного поняття зараховуємо демінутиви, синоніми та похідні номени різної структурної складності. Виокремлено 494 номінативні одиниці.

У підрозділі 3.2. «Номінативні засоби вербалізації родинних стереотипів в українській, польській і британській реалістичній прозі другої половини XIX століття» проаналізовано різноструктурні номени стереотипів у кореляції до ступенів конвенційності та комунікативної релевантності вербалізованого колективного досвіду порівнюваних лінгвокультур.

Найсильніші стереотипи вербалізовані **непохідними словами**. Диференціація сили стереотипів цього рівня стабілізації здійснюється через: 1) аналіз кількості умовиводів, які породжує вживання номена у комунікативних контекстах; 2) кількість комунікативних вербалізаторів умовиводів зі стабілізованою семантикою, які стали похідними номенами застиглих стереотипів. У проаналізованих текстах функціонує 48 українських, 34 польських і 34 англійських непохідних номени стереотипів. Подібна концептуалізація родинної спорідненості, відображена у мовах європейського ареалу, зумовила появу великої кількості еквівалентних номінативних одиниць. Далі у дужках перше число – кількість

контекстів вживання номена, друге число – кількість похідних номінативних одиниць.

Найсильніші стереотипи в українській, польській і британській реалістичній прозі закріплені номенами *matір* (471,11) / *matka* (744,9) / *mother* (233,12); *жінка* (176, 25) / *żona* (131, 10) / *wife* (116, 15); *батько* (455, 9) / *ojciec* (878, 5) / *father* (220, 5); *дочка* (167, 6) / *córka* (275, 6) / *daughter* (88, 6); *сун* (106, 3) / *syn* (278, 7) / *son* (115, 7) та ін. Це підтверджує те, що поняття про найближчих родичів належать до категорій базового рівня. Інші види спорідненості у суспільстві осмислено опосередковано через родинну спорідненість. У польських і британських текстах сильні стереотипи також закріплені номенами *ciotka* (206, 2) / *aunt* (152, 2); *stryj* (96, 3) / *uncle* (104, 0); *wdowa* (91, 4) / *widow* (45, 5); *ślub* (43, 4) / *marriage* (145, 8); *synowiec* (25, 0) / *cousin* (35, 1); *sierota* (83, 3) / *orphan* (27, 2). Це зумовлено тим, що внаслідок ведення регулярних воєн, великої кількості невиліковних захворювань, у польському та британському суспільстві другої пол. XIX століття велику кількість сімей було зруйновано, а опікунство над дітьми брали дальні родичі або громадські установи. Стереотипи, пов'язані із долею вдів, сиріт і намагання відновити втрачений родинний спокій, відображено у ширших контекстах реалістичної прози.

Номен-деривати позначають дещо слабші стереотипи, ніж ті, що закріплені непохідними словами, і вони також відрізняються між собою за культурно відображальним потенціалом. Стереотипи першого ступеня похідності утворюються шляхом **семантичної деривації** через перенесення, розширення, звуження або зміщення значення непохідного номена стереотипа. Наприклад, розширення семантики лексем *matір* / *matka* і *батько* / *ojciec* для називання спорідненості через шлюб, понять 'матір чоловіка або дружини; свекруха; теща'; 'батько чоловіка або дружини; свекр; тесть'.

Типовий спосіб утворення номенів-дериватів в українській і польській мовах – **формально-семантична деривація на лексичній основі**. Найслабші стереотипи цього рівня комунікативної релевантності закріплено дериватами, у яких формант експліцитно виражає умовивід, що належить до *сфери десигнації* (напр. префікс у дериватах *pradiid* / *pradziad* / *great-grandfather* експлікує максимально об'єктивний диференційний семантичний компонент 'віддаленість на одне покоління'). Порівняно сильніші стереотипи фіксують деривати, у яких формант виражає умовивід із *сфери системних конотацій* (напр. суфікси в дериватах *ивагрова* / *szwagrowa*, *стрийна* / *stryjna*, *вуйна* / *wujna* фіксують більш суб'єктивний диференційний семантичний компонент – 'дружина належить своєму чоловіку'). Найсильніші стереотипи цього рівня стабілізації вербалізують деривати, у яких конотована внутрішня форма і формант експлікує умовивід зі *сфери текстових конотацій*, адже з огляду на теорію похідності семантичних компонентів, це свідчить про складну, розбудовану семантичну структуру, яка містить велику кількість умовиводів у сфері системної конотації і десигнації (напр. у дериватах *мачуха* / *macocha*, *свекруха*, *пасинок* / *pasierb*, *надчерица* / *pasierbica*).

Також фіксуємо спосіб утворення українських, польських і англійських **дериватів на синтаксичній основі** (напр. укр. *наречений* (-а), *молодий* (-а),

найсвятіше, нелюба ‘дружина’, *любий, мій* ‘чоловік’; пол. *narzeczony (-a), krewny (-a), bliski, najbliżsi, swoi, rodzoni; stryjeczny*; англ. *orphan, wedding, bride*).

Синтаксичні номен стереотипів становлять один акт думки, вони відтворюються, а не породжуються в комунікативних контекстах. Важливою семіотичною здатністю синтаксичних номенів стереотипів є те, що вони експліцитно називають не окремі поняття, а сукупність понять і зв'язки між ними, тож ця форма найбільш придатна для вираження нового стереотипа або того, який уже застаріває і виходить з активного функціонування.

Перехідною ланкою між номенами лексико-семантичного та синтаксичного рівнів вербалізації стереотипів є **фразеологізовані словосполучення**. Фразеологізми розуміємо широко, тож уважаємо фраземами не лише ті одиниці, що увійшли до фразеологічних словників, а й ті, що функціонують в проаналізованих текстах, виконують одну синтаксичну роль, є формально і семантично неподільними (відмінно від семантично зв'язаних словосполучень, яким властива формальна варіативність). Тому фраземи вербалізують більш сильні стереотипи цього рівня стабілізації, ніж семантично зв'язані словосполучення. Зміна звичного порядку слів у синтаксичній сполуці зумовлена семантизацією вербалізатора первинно комунікативної природи й адаптацією знака до реалізації власне номінативної функції. Тому вважаємо, що фразеологізми і семантично зв'язані словосполучення із порушеним порядком слів (напр. *stara panna*) вербалізують більш сильний стереотип цього рівня стабілізації, ніж ті, у яких збережено звичний для мовлення порядок слів (напр. *syn rodzony*).

Ще один критерій функціональної диференціації номенів, що мають структуру словосполучення – це графічне зображення (написання окремо та через дефіс). Вважаємо, що сильніший стереотип вербалізовано композитом, який пишеться через дефіс, а не окремо (напр. *mother-in-law*). Якщо фразеологізоване словосполучення починає писатися разом, то це свідчить про утворення юкстапозита (номена лексико-семантичного рівня, деривата, утвореного на базі словосполучення прикладкового типу, напр. *stepmother*). Описані семантичні процеси також можна вважати статистичними універсаліями, проте найбільше вони проявляються у текстах британської реалістичної прози.

Синтаксичні номен стереотипів, що мають структуру речення, поділяються на **паремії** (фразеологізовані речення) та **семантично зв'язані речення**. Паремії вербалізують порівняно більш конвенційний зміст і мають стабілізовану форму (напр. *ni swat, ni brat*), тож відсилають до сильніших стереотипів, ніж семантично зв'язані речення, форма яких може варіювати (напр. *married a poor man / woman*). Таким чином, ієрархічна структура номінативного поля родинних стереотипів у межах однієї мовної системи формується за детермінантами ширини обсягу референції, частотності вживання, ступеня інтенціональності семантики, структурної складності й арбітральності форми та змісту номінативних вербалізаторів стереотипів.

ВИСНОВКИ

1. Отримані результати досліджень дозволяють стверджувати, що номінативні одиниці вербалізують стереотипи різної сили, які відрізняються комунікативною релевантністю та культурно відображальним потенціалом. Пропоноване дослідження є комплексним аналізом синкретичної природи стереотипа. Результати вивчення процесу стереотипізації та стереотипів у працях українських і зарубіжних науковців дозволило сформуванню міждисциплінарний підхід до аналізу згаданого феномену. Це дало змогу розвинути етнолінгвістичну теорію у межах когнітивно-комунікативної парадигми лінгвістичних студій.

Семіотична природа стереотипа глибоко вкорінена у властивостях людського мозку (фізіологічних і ментальних). Зокрема, фізіологічна здатність мозку, яка сприяє утворенню та функціонуванню стереотипів – це процес стереотипізації, що у широкому розумінні є вмінням фіксувати повторювані стимули, які надходять із середовища через перцептивні системи, а також – можливістю адаптувати до подразників реакцію організму. Тому первинно стереотипи виконували захисну функцію людини при взаємодії із зовнішнім світом у процесі пізнання нового. Ментальна здатність мозку, яка забезпечує існування стереотипів, базується на утворенні стійких асоціативних зв'язків між поняттями. Якщо асоціативний зв'язок встановлено, то стереотип уже існує, однак міцність зв'язку відповідає силі стереотипа, а ця величина є градуальною і динамічною. Тому ми застосували функціональний підхід до вивчення стереотипа в етнолінгвістиці та побудували скалярну динамічну модель цієї ментальної конструкції.

2. Процес стереотипізації перебуває у тісній взаємодії з концептуалізацією, категоризацією та вербалізацією. Первинно задіюється механізм концептуалізації (виокремлення одиничних ознак об'єкта пізнання). Потім відбувається стереотипізація – визначення повторюваних ознак через зіставлення із фоновими знаннями. Отримані нові знання утворюють ієрархічно структуровану оперативну одиницю мислення, тож стереотипізація призводить до категоризації.

Гносеологічний статус *стереотипа* визначено у кореляції до суміжних ментальних утворень, таких як *конвенційне поняття* і *прототип*. Основною одиницею колективного досвіду вважаємо конвенційне поняття, а стереотип і прототип – його специфічними формами, які передбачають відмінні кути спостереження цього феномену. У дисертації вперше розрізнено терміни 'типовість стереотипна' і 'типовість прототипова' конвенційного поняття. Стереотип, як результат взаємодії процесів концептуалізації та стереотипізації, співвідносимо із формою поняття синтагматичної природи, яка щоразу утворюється у контекстах лінгвокогнітивної діяльності, тож має динамічну природу. Стабілізація контексту призводить до утворення стійких асоціацій між поняттями у цій ментальній синтагмі. Тому сформоване у такий спосіб конвенційне поняття стає мисленневою категорією, закріплюється номінативною одиницею і входить до парадигм концептуальної та мовної картин світу, має зміст поза контекстом актуалізації, спостерігається із позиції відносної статичності. У зв'язку з цим стереотип і прототип перебувають у відношенні взаємодоповнення, а модель конвенційного поняття має

ядерно-периферійну структуру із прототипом у центрі та стереотипами різної сили навколо.

Формування і функціонування стереотипів супроводжується вербалізацією. У процесі становлення зміст стереотипа експлікується через комунікативні смисли у мовленні. Сформований стереотип закріплюється номінативною одиницею, яка за формально-семантичними характеристиками відповідає ступеням конвенційності та комунікативної релевантності його змісту. Комунікативні смисли, що реалізуються в контекстах вживання номенів стереотипів, мають статус різної центральності у семантичній структурі номінативної одиниці. Комунікативні смисли, які закріплюються системно, стають семантичними компонентами. Встановлено, що семантичні компоненти у конотаційному абстракті стереотипа розрізняються за функціями: 1) *диференціація досвіду за ступенем «конкретності – абстрактності»*: семантичні компоненти, що відповідають **ознакам, судженням, умовиводам**; 2) *диференціація досвіду за ступенем «суб'єктивності – об'єктивності»*: семантичні компоненти, що належать до сфери **текстових конотацій, системних конотацій, десигнації**. Усі компоненти семантичної структури внутрішньо мотивовані. Структурно різні семантичні компоненти, що відсилають до ознак, суджень і умовиводів перебувають у відношенні включення. Семантичні компоненти, що належать до сфер десигнації, системних і текстових конотацій, перебувають у відношенні ядерно-периферійної похідності. Характерна для сформованих стереотипів бінарна оцінка «добре» – «погано» пов'язує їх із такою формою мислення як умовивід. Чим більше умовиводів у семантичній структурі номінативної одиниці, тим сильніший стереотип вона вербалізує.

3. Розроблено методологію дослідження стереотипів на матеріалі креативних текстів. Здійснено функціональну диференціацію номінативних засобів вербалізації стереотипів у текстах української, польської та британської реалістичної прози другої пол. ХІХ століття, згідно з якою структурно різні номінативні одиниці закріплюють стереотипи різної сили. Доповнено класифікацію фаз стабілізації змісту і форми вербалізаторів стереотипів Є. Бартмінського. Виокремлено четверту *фазу консервації значення і форми* яка реалізується засобами лексичної номінації. Це дало змогу простежити процес міжрівневої деривації, який супроводжує механізм стабілізації та дестабілізації змісту стереотипів, тим самим виражаючи їх динаміку. Також здійснено більш детальну класифікацію засобів вербалізації стереотипів з урахуванням формально-семантичних відмінностей мовних знаків, що здійснюють референцію до сформованих стереотипів із різним культурно відображальним потенціалом. Відтак, межею вербалізації стереотипів у художніх текстах вважаємо імплікатури з одним варіантом інтерпретації. Їх можна легко виокремити, адже письменники-реалісти вдаються до метамовного тлумачення змісту, який, на їхній погляд, ще не став конвенційним, але після звуження контексту буде успішно інтерпретований прогнозованими читачами.

Непохідні однокомпонентні номени завжди функціонують у контекстах як самостійні одиниці та входять до складу більш складних номінативних сполук. З урахуванням таких детермінант як: 1) структурна складність форми; 2) щільність семантики; 3) ширина області референції; 4) ступінь інтенціональності семантики –

здійснено індексацію номінативних одиниць, які вербалізують стереотипи різної сили. Виокремлено 6 номінативних форм (подаємо їх у напрямку до спадання сили вербалізованого стереотипа): непохідне слово, похідне слово, фразеологізоване словосполучення, семантично зв'язане словосполучення, паремія, семантично зв'язане речення.

4. Непохідні слова закріплюють стереотипи приблизно однакового ступеня комунікативної релевантності, однак різної сили. Зберігається закономірність, чим більше умовиводів у семантичній структурі непохідного слова, і чим більше похідних стереотипів утворено шляхом стабілізації контекстів вживання непохідного номена, тим сильніший стереотип він вербалізує. Оскільки стереотипи є виявами метонімії, то типово їх закріплюють похідні номінативні одиниці. За ступенями похідності від непохідних номенів стереотипів серед номенів-дериватів розрізняємо: 1) семантичні деривати; 2) формально-семантичні деривати на лексичній основі; 3) формально-семантичні деривати на синтаксичній основі. Типова функція, яку виконують семантичні деривати при номінації стереотипів – називання асоціативно суміжних понять одним номеном.

Культурно відображальний потенціал похідних слів визначається за умовиводом, який словотвірний формант виражає експліцитно, адже це та диференційна ознака, без якої неможливе вживання та інтерпретація номена-деривата. Найслабший стереотип цього рівня стабілізації вербалізований похідним словом, у якому формант виражає максимально об'єктивний умовивід. Порівняно сильніший стереотип закріплюється дериватом, де морфема фіксує умовивід, що сформувався під впливом культурного чинника. Найсильніший стереотип цього рівня вербалізований похідним словом, у якому поєднується конотована внутрішня форма твірного слова і словотвірний формант, що експлікує умовивід, сформований під максимальним впливом практичного життєвого досвіду етноспільноти.

Формально-семантичні деривати на синтаксичній основі, що закріплюють застигли стереотипи, становлять статистичну універсалію у трьох порівнюваних лінгвокультурах. Типовим утворенням номінативної одиниці цього рівня є субстантивація прикметника або займенника, який став семантичним ядром атрибутивного фразеологізованого словосполучення.

Синтаксичні номени стереотипів розрізняємо за граматичною структурою словосполучення або речення. Формально стабільні синтаксичні номени – фразеологічні словосполучення і паремії, тож вони фіксують порівняно сильніші стереотипи цього рівня. Семантично зв'язані словосполучення і речення виявляють формальну варіативність, що свідчить про меншу конвенційність стереотипів, закріплених у такий спосіб. Ще одним семіотичним критерієм для розмежування сили стереотипів, закріплених синтаксичними одиницями, є порядок слів у конструкті. Інверсія відображає перехід синтаксеми від реалізації комунікативної функції до власне номінативної, тож такі фраземи вербалізують порівняно сильніші стереотипи. Орфографічне зображення також виконує функцію розрізнення стереотипів різної сили. Зокрема, написання фразеологізованого словосполучення через дефіс свідчить про стабілізацію семантики, збільшення конвенційності і культурно відображального потенціалу стереотипа, підготовка переходу

номінативної одиниці шляхом міжрівневої деривації до номенів лексико-семантичного рівня.

5. На рівні мікроконтексту сила стереотипа визначається за кількістю умовиводів, які породжує актуалізація його номена в контекстах, і те, скільки з цих умовиводів стали самостійними стереотипами, які закріплені в стабілізованих контекстах похідними номінативними одиницями. На рівні макроконтексту в українських текстах представлено стереотипи, що стосуються повної (рідше неповної), патріархальної сім'ї, де (дружина) матір може керувати лише малими дітьми у сфері домашніх справ; дорослі діти і батьки борються за владу в сім'ї; з дальніми родичами майже не контактують, тож родинні обов'язки поширюються на близьких родичів (власна сім'я і сім'ї батьків подружжя); сироти і вдови полишені самі на себе, ніякі соціальні інститути їх не забезпечують. Польські та британські тексти містять родинні стереотипи, що показують більш міцний зв'язок між дальніми родичами (сім'ї братів і сестер батька та матері). Родинний обов'язок стосується дальніх родичів (дядьків, тіток, кузинів), бо типово сім'ї руйнуються, тож виникає потреба налагодити зв'язки із дальніми родичами. Фіксуємо типові випадки успадкування майна від двоюрідного дядька / тітки / діда / баби, особою, якщо ближчих спадкоємців немає.

На рівні мегаконтексту повторюються центральні сюжетні лінії, засновані на таких родинних стереотипах: 1) укладання шлюбу з розрахунку: батьки насильно віддають дочку заміж; сирота/вдова намагається стати частиною багатого та впливової родини; 2) кровний обов'язок: брат бере під опіку самотню сестру або дітей покійного брата чи сестри; батько бере під опіку овдовілу дочку; діти доглядають старих батьків; 3) конфлікт поколінь: дорослий син конкурує з батьком за владу в сім'ї; доросла дочка конкурує з матір'ю за владу в сім'ї; 4) вдовине життя: матір-вдова не справляється з вихованням сина; 5) емансипація жінки у сім'ї: жінка активна, намагається взяти на себе обов'язки чоловіка, але їй це не вдається зробити так, щоб суспільство схвалило. Таким чином, через створення можливих світів і застосування стереотипів у реалізації різних тактик мовленнєвого впливу, втілюється утилітарна функція літератури.

Перспектива дослідження полягає у застосуванні розробленої методології до моделювання стереотипів різних ступенів стабілізації в художніх текстах із вищим показником креативності, ніж у реалістичній прозі, а також – у межах лінгвістичних досліджень політичного та медійного дискурсів. Запит на розуміння категорій конвенційності і стереотипності у вербальному обміні інформацією вже давно існує в сучасному світі, тому комунікативний напрям етнолінгвістики новий і перспективний.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ СТАТЕЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях

1. Бурак В. Зіставлення номенів на позначення чоловіка в процесі узаконення шлюбних стосунків на матеріалі української та польської мов // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. 2016. Т. 1. Вип. 10. С. 74–81.

2. Бурак В. Етноспецифіка номінацій жінки у процесі створення сім'ї (на матеріалі української та польської мов) // Проблеми слов'янознавства. 2016. Вип. 65. С. 96–109.

3. Бурак В. Макросистемність ядра номінативного поля «РОДИНА» (на матеріалі українських та англійських словників ХІХ століття) // Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство) Кіровоград. 2017. Вип. 154. С. 522–528.

4. Бурак В. Субзнакова фіксація лінгвокультурного змісту в похідних номінаціях родичів (на матеріалі української та польської мов другої половини ХІХ століття) // Лінгвістичні студії. 2017. Вип. 34. С. 85–100.

5. Бурак В. Референція в реалістичній прозі: етнолінгвістичний аспект // Лінгвістичні студії. 2018. Вип. 35. С. 93–99.

Публікації в іноземних виданнях

6. Burak V. The Identification of Stereotypes in the Artistic Text (On the Basis of Ukrainian, Polish and British Realist Prose) // Journal of Advances in Linguistics. 2018. Vol. 9. P. 1387–1400.

Додаткові публікації

7. Бурак В. Прототипове і стереотипне у мовному образі БАТЬКА (на матеріалі української літератури другої половини ХІХ століття) // Мовний простір слов'янського світу: поконференційна монографія. Київ: Нац ун-т «Києво-Могилянська академія». 2017. С. 14–16.

АНОТАЦІЯ

Бурак В. В. Вербалізація стереотипів родинної спорідненості в українській, польській та британській реалістичній прозі другої половини ХІХ століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 – загальне мовознавство. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2019.

Уперше в межах української етнолінгвістики встановлено семіотичні критерії для виокремлення вербалізаторів стереотипів різних ступенів сформованості (різної сили / культурно відображального потенціалу) на матеріалі художніх текстів реалістичного стилю. У роботі врегульовано співвідношення номінативної та комунікативної функцій засобів вербалізації стереотипів (розрізняємо номінативні і комунікативні вербалізатори стереотипів); ураховано особливості вербалізаторів стереотипів різної структурної складності та різних ступенів сформованості.

Удосконалено методику когнітивної дефініції шляхом розмежування ширини референції комунікативних смислів, які відсилають до складових конвенційного поняття різної структурної складності й абстрактності (тобто – до ознак, суджень та

умовиводів). Розкрито еволюцію поглядів на лінгвістичну природу стереотипа і методологію дослідження цього феномену в етнолінгвістиці.

Аргументовано доцільність залучення художніх текстів як матеріалу етнолінгвістичних досліджень. Здійснено функціональну диференціацію засобів вербалізації стереотипів у реалістичній прозі та виокремлено 6 номінативних форм: непохідне слово, похідне слово, фразеологізоване словосполучення, семантично зв'язане словосполучення, паремія, семантично зв'язане речення.

Ключові слова: стереотип, стереотипізація, вербалізація, номінативна одиниця, комунікативні одиниця, конвенційність, комунікативна релевантність.

АННОТАЦІЯ

Бурак В. В. Вербализация родственных стереотипов в украинском, польском и британской реалистической прозе второй половины XIX века. – Квалификационная научный труд на правах рукописи.

Впервые в рамках украинской этнолингвистики установлено семиотические критерии для выделения вербализаторов стереотипов различных степеней сформированности (разной силы / культурно отражательного потенциала) на материале художественных текстов реалистического стиля. В работе урегулировано соотношение номинативной и коммуникативной функций средств вербализации стереотипов: различаем номинативные и коммуникативные вербализаторы стереотипов; учитываем особенности вербализаторов стереотипов различной структурной сложности и разной степени сформированности.

Усовершенствована методика когнитивной дефиниции путем разграничения ширины референции коммуникативных смыслов, которые отсылают к составляющим конвенционного понятия различной структурной сложности и абстрактности (то есть – к признакам, суждениям и умозаключениям). Раскрыто эволюцию взглядов на лингвистическую природу стереотипа и методологию исследования этого феномена в этнолингвистике.

Аргументированно целесообразность привлечения художественных текстов как материала этнолингвистических исследований. Осуществлена функциональная дифференциация средств вербализации стереотипов в реалистической прозе и выделены 6 номинативных форм: непроизводное слово, производное слово, фразеологизированное словосочетание, семантически связанное словосочетание, паремия, семантически связанное предложение.

Ключевые слова: стереотип, стереотипизация, вербалізація, номінативна одиниця, комунікативна одиниця, конвенціональність, комунікативна релевантність.

SUMMARY

Burak V. V. Verbalization of family stereotypes in Ukrainian, Polish and British realist prose of the second half of the 19th century. – Graduate thesis published as a manuscript.

For the first time in Ukrainian ethnolinguistics, the semiotic criteria for identification of stereotype verbalizers of various degrees of formation (of different strength / culturally reflecting potential) were established on the basis of artistic realist texts. The correlation between the nominative and communicative functions of means of stereotype verbalization was settled in the paper (we distinguish nominative and communicative stereotype verbalizers); the features of stereotype verbalizers of different structural complexity and different degrees of formation (non-derivative, derivative, phraseologism, semantically connected word combination, paroemia, semantically connected sentence) were taken into account; the method of cognitive definition by delineating the width of reference of communicative senses, which refer to the constituents of conventional notion of different structural complexity and abstractedness (i.e. to characteristics, statements and inferences), was improved. The thesis also covers the evolution of approaches towards linguistic nature of the stereotype and the methodology of research of this phenomenon in ethnolinguistics.

Binary evaluation of the stereotype is connected with a particular form of thinking: inference, so culturally reflecting potential of the stereotype depends on the number of inferences which became reactions to the stimuli of the object of observation. Two main approaches to analysis of the verbalization means (static and dynamic) allowed to methodologically distinguish cultural profiling of the stereotype as the connotative abstraction which is verbalized by nominative units of different structural and semantic complexity and text profiling of specific actualizations of stereotypes through connotative trails verbalized in micro-, macro- and megacontexts of artistic texts of the second half of the 19th cen. under comparison.

The advisability of using artistic texts as a material for ethnolinguistic research is substantiated. Artistic texts as fixed discourse reflect the dynamics of nominative means of stereotype verbalization. Frequency of usage of synonymic names with different structural complexity points at the process of strengthening or weakening of the verbalized stereotype. There are 6 nominative forms: non-derivative word, derivative word, phraseologized word combination, semantically connected word combination, paroemia, semantically connected sentence (total of 494 nominative units). Verbalizers of one conventional notion include diminutives, synonyms and derived names of different structural complexity.

Key words: stereotype, conventional notion, stereotypization, conceptualization, categorization, verbalization, nominative unit, communicative unit, conventionality, communicative relevance.